

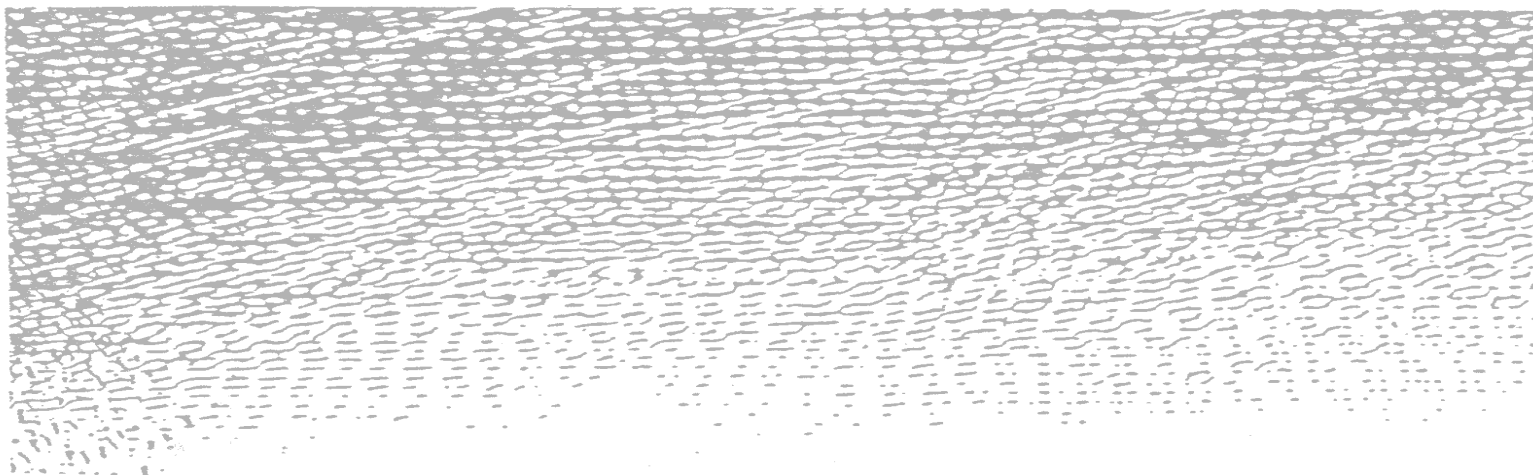
کتابخانه ملک؛ گنجینه نسخ خطی

○ سیر تحول و بررسی وضعیت کتابخانه و موزه ملی ملک
○ محبوبه معمار طلوعی
○ استادارهنما: دکتر غلامرضا فدایی عراقی
○ دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی

پایان نامه مذکور سرگذشت کتابخانه ملک را با روش «تاریخی» و «موردی» بررسی کرده است و تصویر روشنی از ابعاد مختلف این کتابخانه را در ذهن عموم جامعه نمایان می‌سازد و آگاهی‌های آنان را از شناخت این کتابخانه بالا می‌برد. این پایان نامه در ۵ فصل گردآوری شده است. در فصل اول به کلیات، بیان مسئله، روش تحقیق، ابزارهای بکار گرفته شده برای انجام تحقیق و پیشینه پژوهش سخن گفته شده در مقدمه راجع به اهمیت کتاب و کتابخانه سخن آمده است و گفته شده: «کتاب در میان گنجینه‌های معنوی بشر، روزگار درازی است در لابلای برگهای کاغذی خود فرهنگ سینه به سینه بشر را جای داده، از روزگار کهن تا به امروز، راهی پرفراز و فرود را پشت سرگذاشته است. از کتابهای نگاشته بر پوست جانوران، سنگ نوشته‌های جای گرفته برسینه صخره‌ها و دیواره کوهها، نوشته‌های بازمانده بر لوحه‌های گلی و کتابهای فراهم آمده از برگهای کاغذی گرفته تا کوچک شدن همین کتابها در میکروکتاب و میکروفیلم و نیز دگرگون شدن آنها به شکل دیسکهای فشرده که از پیامد رایانه‌های نوین به دوران ماست و رفته رفته سیمای کتاب و کتابخانه‌ها را دگرگون خواهد ساخت، همه از دگرگونیهای شگفت‌انگیز کتاب در گذر زمان بازمی‌گویند هر چند که این همه، در حالی است که ما همچنان از آنچه که فن آوریهای پیشرفته در آینده به دست خواهد داد. آگاهی چندان درستی نداریم. کتاب، با این همه و در میان همه این دگرگونیها در بیرون خود، بی‌گفتگو است که هر سیما و صورتی که به خود گرفته، از دید پیام رسانی و درونه خود بی آن که دگرگونی پذیرد، همچنان پایدار و استوار، چونان آموزگار درسهای تلخ و شیرین دوران بلند مدرسه زندگی بشر، جایگاه ویژه خود را در ذهن و زندگی انسان داشته و خواهد داشت و اما، ما که از شاگردان این آموزگار دانا و دلسوز می‌توانیم بود، تا بدان اندازه از درسهای پندآموز کتاب بهره‌مند خواهیم شد که سویی آنرا پیوسته بخوانیم و ژرفانه در آن اندیشه کنیم و همه برگزیده اندیشه‌های خویش را در

سپردن راه دور و دشوار زندگی بکار بندیم و از سویی دیگر، برآن باشیم که آن گوهر فروزان، از گزند آسیب زمان برکنار مانده و بکوشیم تا از بهره‌های سودمند آن برخوردار شده و در رساندن آن به دست آیندگان هیچ کوتاهی نورزیم. و اما بهترین جایگاه از برای این گوهر گرانقدر صدفی مگر کتابخانه نمی‌تواند بود. هر گاه بپذیریم که ارزش و اهمیت نگهداشتن، بسیار پیش از داشتن می‌تواند بود بویژه آن که بدانیم کتابخانه‌ها در تاریخ پیدایش خود، دستخوش چه سرنوشت تلخ و ناگوار و گرفتار چه گزندها و آسیبهای جبران ناپذیری چون لرزه‌ها، آتش سوزیها و ویرانیها، جنگها، یغماگریها و مانند اینها نیز بوده‌اند. در وصف کتابخانه آمده است: کتابخانه‌ها چون جایگاه گردآوری و نگهداری کتاب برای خواندن و پژوهش از یک سو، و نیز مکان دستیابی به فرهنگ و دانش پیشینیان و رساندن آن به دست آیندگان از دیگر سو، تا چه اندازه نقش پراهمیتی در تاریخ تکامل انسان داشته است. بدانسان که انسان را توانایی آن بخشیده است تا با چشم گشودن به هستی، از مدار صفر گام در راه زندگی نگذاشته و به یاری دانش و بینش دیگر مردمان و هم بهره‌گیری از توشه پیشینیان خویش و نیز همراهی و دستگیری آنان، راه هستی را هموارتر، بار زیستن را سبکتر و کوتاهانه این که، زندگی را ساده‌تر کند. از همین روست که شناختن و شناساندن کتابخانه‌های بازمانده از آسیب و گزند روزگار، چونان گنجینه‌های ارزشمند بشری، از اهمیت شایانی برخوردار بوده و گاهی سودمند در راه افزایش دانش انسان و گسترش فرهنگ پیشینیان از برای آیندگان شمرده می‌آید. جامعه مورد مطالعه محقق عبارت بوده است از کل مجموعه کتابخانه ملک از بدو تشکیل تاکنون که شامل تاریخچه، وقفنامه‌ها، فضا و ساختمان، مجموعه منابع، ساختار تشکیلاتی، نیروی انسانی و فعالیت و سیر تحول آن می‌باشد و گردآوری اطلاعات از طریق مشاهده، مصاحبه، یادداشت برداری و استفاده از اسناد مکتوب، بایگانی‌های کتابخانه و مراجعه به دفترخانه‌های اسناد رسمی می‌باشد. در مورد تاریخچه کتابخانه ملک به تفصیل گفته شده که یکی از کتابخانه‌های نامی معاصر است و بعنوان یکی از مخازن بزرگ خطی ایران شهرت دارد و کتابهای خطی آن بسیار نفیس و قابل ملاحظه است. این کتابخانه با داشتن

۳۱۳۰۰ نسخه یکی از کتابخانه‌های معتبر و گنجینه‌های آثار خطی پراچ تمدن ایران و حافظ میراث ادبی ما می‌باشد و نسخه‌های نفیس آن روشنایی بخش دیده صاحب‌نظران است. پرداختن به کتابهای خطی خود هنری است از هنرهای ادبی جدید که بیش از این شناخته نبود و پس از پیدایش مورد توجه قرار گرفت. بنابر اظهار استاد محیط طباطبایی در ایران سه کتابخانه می‌باشد که از جهت شمار کتابهای خطی می‌توانند بیش از سایرین مورد توجه باشند: نخست کتابخانه آستان قدس، دیگر کتابخانه مجلس و سوم کتابخانه ملک. کتابخانه ملک از کتابخانه‌های معتبر می‌باشد. تنوع و جامعیت آن در زمینه آثار علمی و دینی حائز اهمیت است. مجموعه فرهنگی ملک در دو بخش مجزا بصورت کتابخانه ملی ملک و موزه ملی ملک اداره می‌شود کتابخانه و موزه ملی ملک یکی از نمونه کتابخانه‌های موقوفه است که وقف آستان قدس رضوی می‌باشد. با توجه به جایگاه آستان قدس رضوی، این کتابخانه محلی است که با حفظ میراث دیروز، نقش فعالی در شکل دادن به فرهنگ امروز و تغییر جامعه به سوی فردای متعالی این مرز و بوم دارد. این کتابخانه شامل بخش مرجع، بخش خدمات فنی و رایانه‌ای، بخش صحافی و مرمت کتب و اسناد و نیز بخش مخازن کتاب است که هر کدام در پایان شرح داده شده است. در فصل دوم اهمیت وقف و وقف کتاب اشاره شده و در فصل سوم تاریخچه کتابخانه و شرح حال موسس کتابخانه و وقفنامه‌ها و موقوفات ملک توضیح داده شده و به اهمیت ویژگیهای منحصر بفرد کتابخانه ملک اشاره شده است. بد نیست اشاره مختصری به شرح حال موسس کتابخانه ملک شود. شادروان ملک از ویژگیهای ارزشمندی برخوردار بودند که نه همچون دیگران، که چون از دانش بهره دارند، از خواسته بی‌بهره‌اند و یا چنانچه از خواسته بهره‌مندند، از دانش بی بهره. شادروان ملک، از کسانی بود که هم توانا بود و هم دانا و برتر از آن، بینا به روزگار خویش و بدینسان بود که چون بینشوری توانمند، در پرتو دانش و بینش و به پشتوانه دارایی و دهش خویش گنجینه شایانی از خود به یادگار گذاشت و نام نیک و یاد خویش را جاودانه ساخت

موسس کتابخانه، فرزند ارشد مرحوم محمدکاظم ملک (ملکالتجار) است که در سال ۱۲۴۹ شمسی در منزل اجدادی خود واقع در بازار بین‌الحرمین تهران متولد شد در جوانی همراه پدر خود به مکه مشرف شد و به حاج حسین آقا ملک مشهور شد. حدود ۱۰۰ سال عمر نمود و عنوان ثروتمندترین مرد اهل ادب ایران را در نیم قرن اخیر تاریخ ایران کسب کرده بود، حدود ۴۰۰ میلیون ثروت خود را که شامل مجموعه‌های تمبرها، سکه‌ها و کتابها و زیباترین فرشها می‌شد به آستان قدس رضوی بخشید. بیمارستان، تفریحگاه و اردوهای فرهنگی چندی در مشهد و اطراف ایجاد کرد. او دارای ۵ دختر بود و کتابخانه را پسر خود می‌دانست او مردی سخی، دانشمند بود و حافظه‌ای قوی و فهمی توانا و ادبی فراوان داشت، عبادت خود را از یاد نمی‌برد و در خلوت به ذکر و دعا می‌پرداخت او از چهره‌های درخشان فرهنگ معاصر ایران بود.

موقوفه‌اش در دو بخش مجزا به صورت کتابخانه و موزه اداره می‌شود. کتابخانه ملک در آبانماه ۱۳۱۶ شمسی وقف آستان قدس رضوی شد. این کتابخانه قسمتی از بنای اندرونی خانه قدیمی ملک بود که به مقتضای نیاز آن را به صورت تالار مطالعه و موزه‌ها و مخزن کتب خطی در آورد تا اینکه در سال ۱۳۷۵ به ساختمان جدید در ضلع جنوبی وزارت امور خارجه منتقل شد.

کتابخانه ملی ملک دارای ۶۵۳۷ جلد نسخه خطی ثبت شده دارد و قدیمترین نسخ خطی که جزیی از قرآن مجید به خط کوفی است که منسوب به حضرت امام حسن مجتبی (ع) است و بر پوست آهو تحریر شده است، را شامل است.

در فصل چهارم به ساختمان، مجموعه منابع کتابخانه اعزم از خطی و چاپی، روش تهیه و سفارش، چگونگی سازماندهی منابع، بخش مرجع، بخش خدمات فنی و رایانه‌ای، صحافی و مرمت، مدیریت کتابخانه و موزه ملی ملک، نیروی انسانی، بودجه و موزه ملی ملک پرداخته است.

موزه ملی ملک: مرحوم ملک، نظر به علاقه‌ای که به جمع آوری آثار کهن مملکت، چون: سکه، فرش، قلمدان و... داشتند هر کجا از وجود اینگونه اشیاء باخبر می‌شدند به هر قیمت ممکن آنها را خریداری می‌کردند بطوری که در مصاحبه‌ای با خبرنگار روزنامه اطلاعات گفتند: اگر مامور

مشهد نشده بودم و در تهران مانده بودم موزه‌ای ایجاد می‌کردم که با موزه انگلستان برابری کند. کلکسیون تمبر آقای ملک به اضافه کلکسیونهای قالی و تابلو اشیای عتیقه از جمله پیراهن دستبافت شاه عباس کبیر در موزه ملی ملک برای مشاهده و استفاده اشخاص علاقه‌مند قرار داده شده و روزی نیست که محققین از این کلکسیونهای مختلف برای تکمیل مطالعات خود بهره‌گیرند.

موزه ملی ملک با زیربنای حدود ۵۰۰۰ مترمربع شامل هشت سالن موزه و بخش اداری موزه می‌باشد که سالن‌های موزه بنا به موضوع کلکسیونها، انتخاب و طراحی گردیده و چون اشیای این موزه از کلکسیون شخصی واقف می‌باشد دارای تنوع موضوعی است. مرحوم ملک از سال ۱۳۱۶ ش. که رسماً موزه ملی ملک را افتتاح نمود همواره با خبرترین مشاورین و متخصصین و کارشناسان در ارتباط بوده و در اقصی نقاط دنیا هرکجا از وجود اشیاء و تابلوهای نفیس با خبر می‌شده آنها را خریداری می‌کرد چند تابلو از شاگردان کمال‌الملک غفاری، مرععات از شاهنامه فردوسی، عینک و عکس منسوب به حکیم حاج‌ملاهادی سبزواری، قبالة ازدواج میرزا تقی‌خان امیرکبیر با عزت‌الدوله خواهر ناصرالدینشاه قاجار و... قسمتی از موجودی این موزه می‌باشد.

در فصل پنجم نتیجه‌گیری و پیشنهاداتی که بنظر نگارنده مناسب آمده ذکر گردیده است براساس این پژوهش کتابخانه ملک یک کتابخانه مرجع بشمار می‌آید طبق قانون از وقف و وقفنامه‌های مذکور، کار پژوهش و خدمت رسانی در درون کتابخانه انجام می‌شود این اشاعه اطلاعات و خدمات رسانی به قشر محدودی از جامعه (اساتید و پژوهشگران و طالبان نسخه‌های خطی) صورت می‌گیرد. کتابخانه دارای بخش مرمت و صحافی است و به لحاظ بسته بودن از مشکل پاره شدن کتابها بدور است و درصد کتابهای مفقود شده تقریباً صفر می‌باشد. بودجه کتابخانه ملک از سازمان موقوفات ملک زیر نظر آستان قدس رضوی تامین می‌شود با کمبود نیروی انسانی مواجه نیست اطلاعات مدارک مجموعه روزآمد شده و با داشتن کتابهای نفیس از کتابخانه‌های مورد توجه طالبان علم می‌باشد.

به نظر نگارنده پیشنهادهایی برای بهتر شدن وضعیت کتابخانه باید مورد توجه قرار گیرد:

- برای معرفی و شناساندن کتابخانه تبلیغات بهتری ارائه گردد.

- به افراد مختلف جهت استفاده از کتابخانه آموزش داده شود.

- دستگاههای تکثیر و میکروفیلم هر چه سریعتر تعمیر شود.

- موزه ملی ملک که می‌توان آن را به عنوان یکی از مراکز سکه‌شناسی تلقی کرد و حاوی ارزش بسیاری است به گونه‌ای شایسته معرفی گردد.

- نظر به این که ساختمان قدیمی کتابخانه که خانه مسکونی ملک بوده است. ارزش تاریخی فراوان دارد به عنوان یکی از آثار باستانی مورد حفاظت قرار گیرد و محل بازدید کارشناسان و اهل فن واقع شود.

- نسخه‌های اصیل، دست خطهای موجود بیشتر در معرض نمایش قرار گیرند.

- فهرست مجموعه تابلوهای نفیس کمال‌الملک و دیگران و نیز سکه‌های موجود در کتابخانه و بطور کلی نفایس این کتابخانه عظیم به نحو مقتضی و هنری چاپ و منتشر شود و در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرد.

- اطلاعات رایانه‌ای به نحوی وارد شبکه‌های بین‌المللی شود.

- با کتابخانه‌های دیگر مثل مجلس، مرکزی دانشگاه تهران همکاری متقابل داشته باشد تا از تجربیات و امکانات یکدیگر استفاده لازم بنمایند.

پس از نتیجه‌گیری و پیشنهادات منابع و مأخذ، بخشی از وقفنامه‌های ملک و مستغلات تهران و خراسان به ترتیب تاریخ وقف و همچنین تصاویری از سالنهای قرائت، مرجع و بعضی از قسمتهای کتابخانه، همچنین عکسهایی از تابلوهای موجود در موزه، سالن فرشها، سالن تابلوهای نقاشی، سالن قلمدانها و آبرنگها، سالن تمبرها، سالن سکه‌ها و... و همچنین تصویر نمونه از صفحات کتب خطی و در نهایت چکیده از پژوهش به زبان انگلیسی آورده شده است.